

فهرست توصیفی نسخه‌های خطی شرقی در کالج سنت جان آکسفورد

• پریسا کرم‌رضایی

کارشناس ارشد نسخ خطی

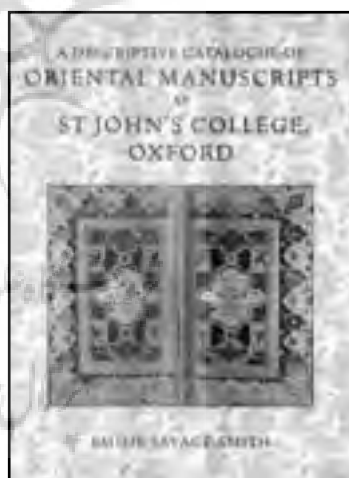
کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

رساله) است. بیشتر نسخه‌ها به زبان عربی و فارسی و تعدادی هم به زبان‌های سیریک، عبری، ترکی، اتیوپیایی و گجراتی است. این مجموعه که در طول سده‌های ۱۷-۱۹م/۱۱-۱۳ق گردآوری شده است، نشان‌دهنده شیوه‌های مختلف آشنایی اروپاییان با فرهنگ شرقی است.

اولین سطح تقسیم‌بندی در این فهرست زبان است. ۲۱ نسخه به زبان عربی و فارسی، شامل ۳۴ عنوان، براساس موضوع تقسیم‌بندی شده‌اند، بیشتر این نسخه‌ها در موضوع نجوم و ریاضیات هستند. نسخه‌های دیگر زبان‌ها، چون تعداد آن‌ها کم بوده است، بدون تقسیم‌بندی موضوعی معرفی شده‌اند.

نسخه‌های خطی شرقی یعنی نسخه‌هایی که به زبان‌های غیر لاتین، یونانی یا زبان‌های اروپایی هستند، از راه‌های گوناگون به کالج سنت جان وارد شده است. ۱۵ نسخه‌ای اسقف اعظم، ویلیام لود (William Laud) (د. ۱۶۴۵م)، نخستین استاد عربی دانشگاه آکسفورد، است. از این ۱۵ نسخه، ۸ نسخه متعلق به مجموعه سر کنلم دیگی (Sir Kenelm Digby) (د. ۱۶۶۵م) جهانگرد بوده که مهر و نشان‌های مالکیت آن‌ها اغلب خط خورده است. این نسخه‌ها از تنوع جالبی برخوردار است و این مجموعه شامل قرآن‌ها و رساله‌هایی در زمینه نجوم، ریاضیات و علوم نظامی است.

ادوارد برنارد (Edward Bernard) (د. ۱۶۹۷م)، استاد نجوم، در بین سال‌های ۱۶۷۳ تا ۱۶۹۱م، به نسخه‌های خطی خاورمیانه بسیار علاقه‌مند بود و در سال ۱۶۶۷م، یک نسخه دوزبانه عبری - لاتین (نسخه ش 143)، مرکب از چهار کتاب

- *A Descriptive Catalogue of Oriental Manuscripts at Jahn College oxford, Emilie Savage - Smith, with Contributions Geert Jan Van Gelder [and ...], Oxford University Press, 2005, xix, 155.*

کالج سنت جان آکسفورد در حال حاضر دارای ۲۶ نسخه شرقی (۴۱ رساله) است. بیشتر نسخه‌ها به زبان عربی و فارسی و کالج سنت جان آکسفورد در حال حاضر دارای ۲۶ نسخه شرقی (۱۴

از آن به دست داد که در جای دیگری چاپ شده است.

روش تنظیم فهرست

این فهرست شامل ۴۱ عنوان نسخه است که براساس شماره ردیف از شماره ۱ تا ۴۱ تنظیم شده است. در پیوست ۱، عنوان، مؤلف، شماره ردیف و تعداد برگ‌های نسخه‌ها و رساله‌ها براساس شماره ثبت ارائه شده است که راهنمایی برای همه عناوینی است که در یک نسخه وجود دارد.

پیوست ۲ براساس نام مؤلفان تنظیم شده است و پس از نام مؤلف، تاریخ وفات و عنوان رساله، به همراه شماره نسخه و ردیف ارائه شده است. در این فهرست از شیوه یکسانی برای انتخاب اسامی و ارجاعات استفاده نشده است، نگاهی به فهرست زیر این عدم یکدستی را نشان می‌دهد:

ابن ابی‌الفتح الصوفی المصری، شمس‌الدین محمد (در حدود ۸۷۸ ق)

ابن‌الهیثم (د. ۴۳۱ ق)

ابن منگلی نک: محمد بن منگلی

ابوالفداء، اسماعیل بن علی بن محمود بن محمد بن تقی‌الدین عمر بن ایوب، الملک المؤید عمادالدین (د. ۷۳۲ ق)

اسکندر کبیر (منسوب -)

اعرج نیسابوری، نظام‌الدین الحسن بن محمد بن الحسن (در حدود ۷۱۱ ق)

الغ بیگ بن شاهرخ بن تیمور گورکان (د. ۸۵۳ ق)

بخاری نک: محمد بن اسماعیل البخاری

قدیمی، و نیز جدول‌های نجومی الغیبگ را به زبان عربی، مربوط به قرن ۹ ق/۱۵ م به کالج اهدا کرد. شش نسخه نیز در سده‌های ۱۸-۱۹ م به کالج داده شد، شامل یک نامه به زبان ترکی عثمانی، نقشه یک بازرگان گجراتی، و دو سند حمل و نقل از جان پوینتر (John Pointer) (د. ۱۷۴۵) عتیقه‌فروش، که روزگاری کشیش کالج مرتون در آکسفورد بود.

مؤلف اصلی فهرست امیلی سویج اسمیت (Emilie Savage-Smith)، استاد کالج کراس (Cross)، و انجمن تحقیق انستیتوی شرقی دانشگاه آکسفورد، نسخه‌های عربی و فارسی این مجموعه را فهرست کرده است. بخش‌های دیگر فهرست که به نسخه‌های دیگر زبان‌ها اختصاص دارد به کوشش متخصصان مربوط تهیه شده است:

نسخه‌های عبری (دو عنوان) و یک نسخه سیریک: دکتر پیترا پورمان (Peter E. Pormann)، استاد مطالعات شرقی کالج مرتون (Merton).

یک نامه به زبان و خط ترکی عثمانی (در مجموعه ش 253): تیم استنلی (Tim Stanley)، سرپرست مجموعه‌های خاورمیانه موزه V&A در لندن، در این فهرست بحثی دقیق درباره تاریخ و اهمیت این نامه ارائه کرده است.

دو نسخه اتیوپیایی: پروفیسور ادوارد اولندورف (Edward Ullendorff)، استاد مطالعات اتیوپیایی.

راهنما و نقشه دربانوردی گجراتی: سمیرا شیخ، دانشجوی دوره دکتری تاریخ گجرات در کالج ولفسون (Wolfson)، این سند را مورد مطالعه قرار داد و علاوه بر فهرست، تحقیق کاملی

النقاش المعروف بابن الزرقال « به ابن زرقال معروف است و نه «زرقال» که در فهرست به صورت Zarqallu یا Zarqello آوانویسی شده است. همچنین در حالی که نام سکاکی و غزنوی در ابتدا قرار گرفته و نام وارونه شده است، اسامی قطب‌الدین محمد بن مسعود الشیرازی و محمد بن اسماعیل البخاری بدون وارونه شدن و به طور کامل آورده شده‌اند.

نسخه‌های بدون نام مؤلف (شامل ۱۵ عنوان) در انتهای این پیوست به ترتیب شماره ردیف قرار گرفته‌اند.

پیوست ۳ براساس تاریخ کتابت نسخه‌ها تنظیم شده است. در این فهرست ۱۲ نسخه تاریخ‌دار که تاریخ کتابت آن‌ها در انجامه نسخه آمده است، به همراه نام کاتب و محل کتابت (در صورتی که مشخص شده باشد)، و شماره نسخه و ردیف آورده شده است. براساس این نمایه قدیمی‌ترین نسخه موجود در این مجموعه نسخه مفتاح العلوم سکاکی است که در ۲۳ رجب ۷۳۲ق در خوارزم به دست بدر السرایی کتابت شده است.

ساختار مدخل‌ها

در ذیل شماره مدخل، شماره نسخه (با شماره رساله) و در پی شماره، در سطر بعد، عنوان نسخه و مؤلف (در صورتی که مؤلف معلوم باشد) آورده شده است. در ذیل عنوان، به ترتیب موارد زیر آمده است:

محتوا (CONTENTS)

در این قسمت توصیفی کلی از ماهیت رساله و مؤلف آن، و ویژگی‌های توصیفی نسخه مورد نظر ذکر می‌گردد، و نسخه‌های شناخته شده دیگر و چاپ‌ها یا ترجمه‌های کتاب با ارجاعات لازم ارائه می‌شود.

مشخصات ظاهری (PHYSICAL DESCRIPTION)

این قسمت با تعداد برگ‌های عنوان مورد نظر شروع می‌شود. در مورد نسخه‌هایی که به زبانی نوشته شده‌اند که از چپ به راست نگاشته می‌شوند، دو طرف برگ با حرف r (نشانه اختصاری برای recto به معنای رو) و v (نشانه اختصاری verso به معنای پشت) مشخص می‌شود، در حالی که برای نسخه‌هایی که از راست به چپ خوانده می‌شوند، مانند نسخه‌های عربی، فارسی و عبری، دو طرف یک برگ براساس ترتیبی که خوانده

حریری (د. ۵۱۶ق)

زرقال، ابواسحاق ابراهیم بن یحیی الزرقال الطلیطلی (د.

۴۹۳ق)

سبط الماردینی، بدرالدین محمد (د. ۹۱۲ق)

سکاکی، یوسف بن ابی‌بکر بن محمد (د. ۶۲۶ق)

غزنوی، جمال‌الدین احمد بن محمد بن محمود بن سعید

(د. ۵۹۳ق)

قطب‌الدین محمد بن مسعود الشیرازی (د. ۷۱۰ق)

ماردینی نک: سبط الماردینی

محمد بن اسماعیل البخاری (د. ۲۵۶ق)

محمد بن منگلی (در حدود ۷۷۸ق)

مصری نک: ابن ابی‌الفتح الصوفی المصری

نصیرالدین طوسی (د. ۶۷۲ق)

نظام‌الدین الحسن بن محمد بن الحسین معروف به الاعرج

النیسابوری نک: الاعرج نیسابوری

لازم به ذکر است که در فهرست فوق حرف تعریف (ال) از

اسامی ابتدایی حذف شده و در کنار هر نام تاریخ وفات وی به

سال قمری و میلادی داده شده است.

چنانکه ملاحظه می‌شود قرار گرفتن (،) پس از «ابوالفداء»

درست نیست. ابواسحاق ابراهیم بن یحیی الزرقال الطلیطلی،

براساس آنچه در نسخه آمده است: «ابواسحاق ابراهیم بن یحیی

دیگر ویژگی‌های کاغذ با صفاتی مانند:

براق، خشک، روشن، سایه روشن، سفید عاجی، ضخیم، صیقلی و پرداخت شده، مقاوم، نازک، نرم، نیمه روغنی و ... بیان شده است.

ضخامت کاغذ بوسیله «میکرومتر» اندازه‌گیری شده و برحسب میلی‌متر، به همراه میزان تیرگی آن ذکر می‌شود. به دلیل تنوع کاغذها، درجه تیرگی کاغذ حائز اهمیت است. با تیرگی یا درخشش کاغذ درجه‌ای براساس مقیاس Sharp مشخص می‌شود.

در این قسمت نوع و بافت کاغذ نیز توصیف می‌شود، برخی از این توصیفات عبارت است از: دارای «خطوط عمودی ظریف»، «خطوط زنجیره‌ای تک تک»، «الیاف رشته‌ای»، «خطوط زنجیره‌ای سه‌تایی»، «خطوط افقی»، «رگه‌های پراکنده و سایه‌های رگبری»، «الیاف کوچک»، «خطوط زنجیره‌ای نامنظم»، «موج‌دار»، «کروی» و ... هم‌چنین به وجود واترمارک‌های مشاهده شده بر صفحه کاغذ اشاره می‌شود، از جمله:

- یک دست ظریف با یک شاخه گل در انتهای انگشت اشاره.
- یک دایره با خط محیطی دوتایی و دو دایره در داخل، یک گلدان و دست.
- سه هلال ماه که در داخل هم قرار گرفته‌اند.
- یک سپر چهار تکه با حیوان چهارپایی با سر انسان در حال حمل یک پرچم.

سپس آسیب‌های وارد شده بر نسخه ذکر می‌گردد. تزیینات نسخه برشمرده می‌شود و به تعداد کراسه‌ها و وجود رکابه در نسخه اشاره می‌گردد.

در ادامه در ذیل عنوان «حاشیه‌ها و یادداشت‌های مالکان» (*Marginalia and owners notes*) به حواشی نسخه و شواهدی که نام مؤلف حاشیه‌ها را که در جای جای نسخه دیده می‌شود نشان می‌دهد، اشاره می‌شود. مهر و نشان‌های مالکان قبلی نسخه در این جا نمی‌آید و در این مورد در قسمتی که با عنوان «مبدأ» مشخص می‌گردد، بحث می‌شود.

چون در این فهرست هر رساله خود عنوان جداگانه‌ای است و محتوای نسخه‌هایی که شامل چندین رساله هستند فقط

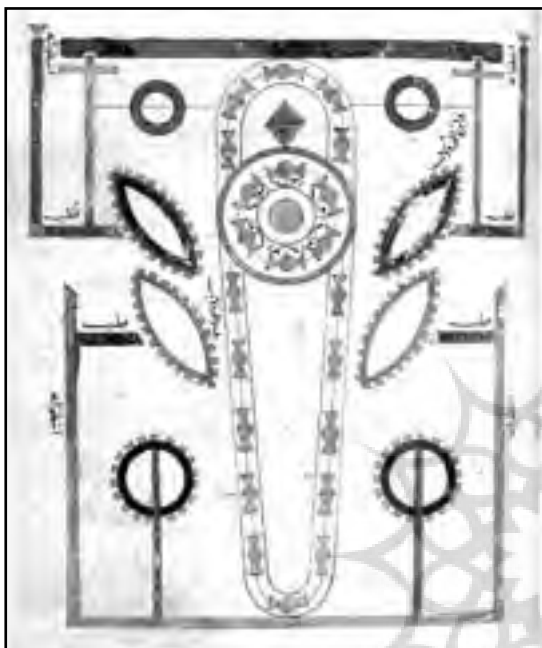
می‌شوند، با نشانه (a) و (b) (= الف و ب) مشخص می‌شود. سپس آغاز و انجام نسخه، به همان صورت موجود در نسخه، آورده می‌شود. از جمله نوآوری‌های این فهرست این است که در مورد آغاز و انجام نسخه رقم صفحه و سطرهای انتخاب شده (با قلم نازک و اندیس پایین) مشخص شده است. اگر نسخه دارای رقم یا تاریخ‌دار باشد، انجام نسخه عیناً آورده شده، و اگر نسخه بدون تاریخ یا رقم باشد، تاریخ احتمالی نسخه تعیین گردیده است.

در ادامه زبان نسخه و ابعاد نسخه (طول × عرض) برحسب سانتی‌متر ذکر می‌گردد و بلافاصله اندازه نوشته در داخل پرنانتر و تعداد سطرها مشخص می‌شود. سپس شواهدی که در خود نسخه برای عنوان و مؤلف وجود دارد بیان می‌گردد و به کامل یا ناقص بودن نسخه و بخش‌ها و جدول‌های آن اشاره می‌شود. در این قسمت همچنین نوع خط و اندازه آن در نسخه مشخص می‌شود. اندازه خط (در مورد نسخه‌های فارسی و عربی) بوسیله اصطلاحاتی، براساس اندازه‌هایی که برای حرف (ط) تعیین شده، مشخص می‌گردد. این اندازه‌ها عبارت‌اند از:

خیلی بزرگ	< ۱۰م
بزرگ	۸-۱۰م
متوسط بزرگ	۶-۷م
متوسط کوچک	۴-۵م
کوچک	۲-۳م
خیلی کوچک	> ۲م

علاوه بر این به دیگر مشخصات خط، طریقه نگارش حروف و نقطه‌ها، رنگ مرکب متن و عنوان‌ها نیز اشاره می‌شود.

در این قسمت پاراگرافی جداگانه به توصیف کاغذ اختصاص دارد. چنانکه در مقدمه کتاب ذکر شده، رنگ کاغذ از مقایسه صفحات میانی نسخه که رطوبت و گرد و غبار کمتر به آن‌ها آسیب زده‌اند مشخص می‌شود، برای تعیین رنگ کاغذ از *Munsell system* استفاده می‌شود که پیش‌تر بعنوان جدول رنگ دفتر ملی استاندارد ارائه شده است. این رنگ‌ها در طیف 5Y و 10Yر بکار می‌روند و بصورت شش سری رنگ دسته‌بندی شده‌اند. این شش رنگ اصلی عبارت‌اند از: شیرینی، کرم، بژ، قهوه‌ای روشن، قهوه‌ای و خاکستری، که هرگاه رنگ کاغذ یک نسخه با یکی از رنگ‌های این دسته‌ها تطابق یافت، رنگ اصلی آن دسته ذکر می‌شود. به همراه رنگ،

یک بار در مدخل اصلی، که در پیوست ۱ مشخص شده است، بررسی می‌شود، ذیل «محتوای نسخه» (Volume contents)، به محتوای کل نسخه و نیز برگ‌های افتاده آن اشاره می‌گردد. با وجود این در مدخل 9 که رساله نخست از نسخه شماره 175 است، اطلاعات ذکر شده درباره خط، کاغذ و قطع نسخه و ... در مدخل ۱ که به رساله سوم این نسخه اختصاص دارد عیناً تکرار شده است.

در زیر عنوان «جلد» (Binding) یک توصیف کلی از جلد و تزیینات آن، آستر بدرقه‌ها و کاغذهای انتهایی نسخه آورده می‌شود. گاه جلد اصلی نسخه از بین رفته و نسخه در جلد آماده‌ای قرار گرفته یا مجدداً تجلید شده است. هم‌چنین نسخه اتیوپیایی (MS 228) که دو لوح چوبی است شکل ویژه‌ای دارد، زیرا درون یک کیسه چرمی به رنگ قهوه‌ای تیره نگهداری می‌شود. دو نمونه 254 و MS 253 بدون جلد هستند.

در زیر عنوان «مبدأ» (Provenance) همه اطلاعات موجود درباره مالکان قبلی نسخه ارائه می‌گردد. این اطلاعات شامل مهرهای مالکان و دستخط آنهاست که در نسخه دیده می‌شود.

در زیر عنوان «ارجاعات» (References) نخست شماره‌های مدخل در فهرست منتشر شده در سال ۱۶۹۷ ادوارد برنارد و فهرست Coxe در سال ۱۸۵۲ م و ضمایم منتشر نشده Coxe که کالوین (Colvin) تهیه کرده آمده است.

نسخه‌های خطی فارسی و عربی

در این بخش نسخه‌ها برحسب موضوع تقسیم شده‌اند و شامل نجوم، ریاضیات، نظام، دائرةالمعارف‌ها و ادبیات می‌باشد.

نجوم

شامل هجده عنوان نسخه یا رساله به قرار زیر:

۱. الشکازیه

ابواسحاق ابراهیم ابن یحیی الزرقال الطلیطلی (د. ۴۹۳ق)

۲. شرح التذکره = توضیح التذکره

نظام‌الدین الحسن بن محمد بن الحسین، معمولاً معروف به الاعرج النیشابوری (۷۱۱ق.)

(این نسخه قدیمی‌ترین نسخه ثبت شده از شرح الاعرج النیشابوری از تذکره فی علم الهیئة نصیرالدین طوسی است.)

۳. کتاب سر المکتوم فی العمل بالزیج المنظوم

ابوالفداء اسماعیل بن علی بن محمود بن محمد بن تقی‌الدین

عمر بن ایوب، الملك المؤید عمادالدین (د. ۷۳۲ق).

۴. بدون عنوان و بدون مؤلف

مجموعه‌ای ناشناخته و ناقص از جدول‌های نجومی به زبان عربی. شامل ۲۳ جدول. در چند جدول از شخصی به نام ابن شاطر دمشقی نام برده شده است.

۵. زیج جدید سلطانی (فارسی)

الغ بیگ بن شاهرخ بن تیمور گورکانی (د. ۸۵۳ق).

۶. [زیج جدید سلطانی]

ترجمه عربی جدول‌های نجومی و گاه شماری (زیج) الغ بیگ. مترجم یحیی بن علی الرفاعی الشافعی برای شمس‌الدین محمد بن ابی‌الفتح الصوفی المصری، منجم معروف مصر.

۷. نزهة الناظر فی وضع خطوط فضل‌الدایر

ابن ابی‌الفتح الصوفی المصری، شمس‌الدین محمد (در

حدود ۸۷۸ق)

۸. رسایل فی علم المیقات

سبط الماردینی، بدرالدین محمد (د. ۹۱۲ق)

شامل رساله اظهار السر المدوع فی العمل بالربع المقطوع؛ رساله مبارکه نافع فی طریق العمل بالخیط = رساله فی نصب الخیط؛ هدایه السایل فی العمل بالربع الكامل = رساله فی الربع الكامل؛ الرساله الفتحیه فی الاعمال الجیبیه = الرساله فی العمل بالربع المجیب = الرساله المختصره فی العمل بالربع المجیب

تا ۳۲ را در بر می‌گیرند. دو قرآن با تذهیب زیبا و نفیس متعلق به ایران دوره صفوی (قرن ۱۰ ق) است که یکی از آنها احتمالاً در هرات یا تبریز تهیه شده است، یک نسخه مذهب مربوط به دوره صفوی یا دوره مغول هند (قرن ۱۱ ق)، یک نسخه از دوره عثمانی، کتابت شده در ۱۰۳۶ ق، که ویژگی‌های خط و کاغذ آن نشان می‌دهد که در مصر یا سوریه ساخته شده است، و یک نسخه مذهب از آفریقای شمالی (احتمالاً مراکش) در اواخر قرن ۱۰ یا ۱۱ ق است.

انجیل‌ها / عهد عتیق

در این فهرست دو نسخه از ترجمه فارسی زبور داود معرفی می‌شود و نام مترجم و تاریخ ترجمه مشخص نیست، شماره ۳۳ و ۳۴. در پایان انجمله نسخه ۳۳ بیتی به یادگار نوشته شده که خالی از لطف نیست:
نوشتم خط ندانم تا که خواند که بی شک من نمانم خط بماند

نسخه عبری: شماره ۳۵ و ۳۶.

نسخه ترکی: شماره ۳۷.

نسخه سیریک: شماره ۳۸.

نسخه‌های اتیوپیایی: شماره ۳۹ و ۴۰.

نسخه گجراتی: شماره ۴۱.

در انتهای فهرست، مقاله‌ای جالب و منحصر بفرد از گرت یان ون گلدِر (Geert Jan van Gelder، استاد عربی دانشگاه آکسفورد و عضو کالج سنت جان، درباره اشعار عربی که مالکان نسخه‌ها در طول سال‌ها بر حاشیه‌ها یا صفحات انتهایی نسخه‌ها نوشته‌اند، وجود دارد.

کتاب از چاپی نفیس برخوردار است و با ۳۷ نمونه از تصاویر خطوط، تذهیب‌ها و نقشه‌های موجود در نسخه‌ها، شامل ۲۱ تصویر رنگی و ۱۶ تصویر سیاه و سفید، با کیفیت خوب و بر روی کاغذ گلاسه، زینت‌بخش کتاب است.

کتاب حاضر فهرست کاملی از نسخه‌های خطی موجود در کالج سنت جان را ارائه می‌دهد و از نوآوری‌هایی برخوردار است. توصیف جزیی خط و کاغذ، و چگونگی آوردن آغاز و انجام نسخه از جمله برجستگی‌های فهرست حاضر است. هم‌چنین همکاری متخصصان چند رشته مختلف با یکدیگر و تهیه فهرستی از یک مجموعه کوچک نسخه‌های خطی شرقی که هفت زبان مختلف را دربرمی‌گیرد از جمله شاخص‌های کار گروهی در غرب است که می‌تواند برای محققان ما نیز راهگشا باشد.

لفظ الجواهر فی معرفه الدوائر

۹. رساله الجامعه للعروض کلها

۱۰. عنوان و مؤلف ناشناخته.

مجموعه‌ای ناشناخته از جدول‌های تقویمی عربی برای سال ۱۰۲۲ تا ۱۱۲۱ ق، به دنبال آن جدول‌هایی برای مقام خورشید در زیج برای سال ۱۰۲۸ ق بر طبق رصد جدید.

۱۱ - ۷۱. عنوان و مؤلف ناشناخته.

۱۸. باب فی معرفه کسوف الشمس بالجدول

از مؤلفی ناشناخته.

ریاضیات

شامل سه عنوان:

۱۹. شرح مصادرات لکتاب اقلیدس: ابن الهیثم.

۲۰. تحریر کتاب اصول الهندسه الاقلیدس: نصیرالدین الطوسی (د. ۶۷۲).

۲۱. عنوان ناشناخته: نصیرالدین طوسی.

علوم نظامی

شامل یک عنوان:

۲۲. کتاب الحیل فی الحروب و فتح المداین و حفظ الدروب: محمد بن منگلی (در حدود ۷۷۸ ق).

دایرة المعارف‌ها

شامل دو عنوان:

۲۳. مفتاح العلوم: یوسف بن ابی بکر ابن محمد السکاکی (د. ۶۲۶ ق).

۲۴. کتاب درّه التاج لغره الدباج = نمودج العلوم

قطب‌الدین محمد بن مسعود الشیرازی (د. ۷۱۰ ق).

آثار ادبی / ادبیات

شامل سه عنوان:

۲۵. مقامات حریری: حریری (د. ۵۱۶ هـ ق)

۲۶. کتاب الجامع الصحیح = کتاب الصحیح = کتاب صحیح البخاری: محمد بن اسماعیل البخاری (د. ۲۵۶ ق)

۲۷. المقدمه الغزنویه فی فروع الحنفیه: غزنوی، جمال‌الدین احمد بن محمد بن محمود بن سعید (د. ۵۹۳ ق)

قرآن‌ها:

این فهرست شامل پنج نسخه از قرآن است که از شماره ۲۸